

Arkiven och det svenska samhället

Den svenska arkivsektorns uppgift är att tillgodose samhällets långsiktiga informationsförsörjning. Arkiven utgör en del av kulturarvssektorn, men de är också oumbärliga för myndigheters, företags och andra organisationers informationsförsörjning på såväl kort som lång sikt. Arkiven bidrar till en god offentlighetsstruktur samtidigt som de säkrar dagens information för morgondagens användning. Övergången från analog till digital informationshantering ställer arkivsektorn inför väldiga utmaningar, såväl på det offentliga som på det enskilda området.

Staten och kommunerna

Beträffande myndigheternas arkivbildning och dess syften föreskriver arkivlagen (1990:782) att arkiven ska bevaras, hållas ordnade och vårdas så att de tillgodoser rätten att ta del av allmänna handlingar, behovet av information för rättskipningen och förvaltningen samt forskningens behov. Det är viktigt att inse att dessa behov till stor del sammanfaller, särskilt när det gäller nyare arkivhandlingar. Någon målkonflikt föreligger inte, även om allmänhetens, rättskipningens och förvaltningens behov av informationen i arkivhandlingarna långsamt avklingar. Kvar finns forskningens behov, som i princip inte har någon bortre tidsgräns.

Rätten att ta del av allmänna handlingar är en grundsten i det demokratiska samhällsbygget. För civilsamhället i bredaste bemärkelse – enskilda medborgare, sociala nätverk och från staten fristående organisationer – är offentlighetsprincipen, det vill säga rätten till insyn i den offentliga sektorn, av avgörande betydelse. I december 2016 firades 250-årsminnet av 1766 års tryckfrihetsförordning och därmed av offentlighetsprincipens stadfästande. I det sammanhanget åskådliggjordes med all tydlighet att ett demokratiskt samhällsskick förutsätter välordnade och tillgängliga arkiv.

Arkivlagens formulering om behovet av information för rättskipningen och förvaltningen avser det allmännas behov av en rättssäker, rationell och långsiktigt hållbar informationshantering. Myndigheternas funktionalitet är naturligtvis helt beroende av en god informationshantering, och väl fungerande myndigheter är i sin tur en förutsättning för ett öppet och demokratiskt samhälle. Men det handlar här inte bara om hur väl myndigheterna själva fungerar. Ifall stat och kommun inte säkrar den egna informationens autenticitet och sökbarhet undergrävs inte bara rättskipningen och förvaltningen i sig utan också medborgarnas rätt att ta del av allmänna handlingar.

I ett demokratiskt samhälle råder alltså ingen principiell motsättning mellan den offentliga sektorns informationsbehov och rätten att ta del av allmänna handlingar. Denna rätt begränsas dock av offentlighets- och sekretesslagen (2009:400), som bland annat skyddar människors personliga integritet och rikets säkerhet. För statlig och kommunal arkivverksamhet är offentlighets- och sekretesslagens bestämmelser av största vikt. Stor inverkan har också de särskilda författningar som reglerar myndigheters behandling av personuppgifter i register och databaser, och som föranleder en ofta långtgående gallring.

Forskningens behov är vida, långsiktiga och svåra att förutsäga. Vetenskaplig, systematisk forskning för att öka kunskapen om människa, natur, kultur och samhälle bedrivs i Sverige till övervägande delen inom ramen för universitet och högskolor. Det ligger i denna forsknings natur att dess framtida inriktning är svår eller omöjlig att förutsäga. Arkiven används i första hand av forskare och studenter inom humanistiska och samhällsvetenskapliga discipliner, men de nyttjas också inom naturvetenskaplig och medicinsk forskning. För de vetenskapliga forskarna finns inget alternativ till den information som bevaras i arkiven, och de har alltsedan de offentliga arkivinstitutionernas tillkomst utgjort en fast kärna av användare. Arkiven är en integrerad del av forskningens infrastruktur.

Men också allmänheten forskar. De medborgare är många som av rent forskningsintresse – och alltså inte av legala eller administrativa orsaker – använder sig av arkivinformation. Det kan handla om släkt- eller hembygdsforskning, men också om forskning med inriktning på exempelvis militärhistoria eller motorfordon. Släktforskarna är en stor och välorganiserad grupp, vilket lett till att de arkiv som dessa främst efterfrågar – nämligen kyrkoarkiven – var de första att mikrofilmas i stor skala och så småningom digitaliseras och publiceras på internet. Sedan några år tillbaka tar släktforskarna huvudsakligen del av arkiven via digitala bilder av originaldokumenten, antingen på Riksarkivets webbplats eller hos någon privat aktör. Det webbpublicerade materialet bör ses som en demokratisk basresurs, och det är en utmaning för arkivsektorn att göra det lätt att använda för en bred allmänhet.

Riksarkivet är enligt sin instruktion (2009:1593) statlig arkivmyndighet och har det särskilda ansvar för den statliga arkivverksamheten och för arkivvården i landet som framgår av arkivlagen, arkivförordningen (1991:446) och instruktionen. Myndighetens arbete med normering, tillsyn och förvaltningsgemensamma specifikationer för e-arkiv härrör ur detta ansvar. Sitt ursprung har myndigheten i det arkiv som genom århundradena byggdes upp av den statliga centralförvaltningen i Stockholm. År 1618 blev detta en särskild institution genom Axel Oxenstiernas kansliordning. Först 1878 bröts det loss från Kungl. Maj:ts kansli – dåtidens namn på Regeringskansliet – och blev en självständig myndighet. Under perioden 1899–1935 inrättades landsarkiven för att ta hand om de regionala och lokala myndigheternas arkiv. Krigsarkivet kom till 1805 och blev en avdelning inom Riksarkivet 1995. År 2010 slogs dåvarande Riksarkivet och de sju landsarkiven ihop till en rikstäckande myndighet med namnet Riksarkivet. Stockholms stadsarkiv, Värmlandsarkiv och Malmö stadsarkiv är kommunala arkiv som tar emot, förvarar och tillhandahåller arkivhandlingar från statliga myndigheter inom sina områden, det vill säga Stockholms län, Värmlands län och Malmö kommun.

Beträffande primär- och sekundärkommuner föreskriver arkivlagen att kommunstyrelsen är arkivmyndighet i kommunen och landstingsstyrelsen i landstinget, om inte kommunfullmäktige eller landstingsfullmäktige har utsett någon annan nämnd eller styrelse till arkivmyndighet. Genom det kommunala självstyret, och eftersom kommunerna i betydande grad skiljer sig åt beträffande storlek och verksamhet, hanteras också arkivfrågorna mycket skiftande. Inom sektorn finns stora arkivinstitutioner med en omfattande både internkommunal och publik verksamhet, exempelvis Stockholms stadsarkiv och Regionarkivet för Västra Götalandsregionen och Göteborgs stad.

Den enskilda sektorn

Organisationer, företag och andra enskilda aktörer bildar arkiv, som är av långsiktig betydelse för samhället och för framtida forskning. Dessa arkiv skyddas emellertid inte av arkivlagen, och kännedomen om deras omfattning, innehåll och potential är på ett övergripande plan ringa. Både offentliga och enskilda arkivinstitutioner är engagerade i bevarandet av dessa arkiv, men urvalet av arkivbestånd som ska bevaras ter sig till stor del slumpmässigt och i varje fall inte systematiskt. Regeringen har i propositionen om kulturarvspolitik (prop. 2016/17:116) framhållit behovet av att belysa förutsättningarna för hur ett starkare skydd för kulturarvet i enskilda arkiv ska kunna åstadkommas.

En viktig fråga gäller de arkiv som bildas hos verksamheter som tidigare varit offentliga, och således omfattats av arkivlagen, men som privatiserats. Det handlar alltså om samhällsviktiga verksamheter, vilkas arkiv vid privatiseringen övergått från den offentliga sektorn till den enskilda. Ett exempel är Statens järnvägar, numera SJ AB. Det finns också samhällsnyttiga verksamheter av infrastrukturkaraktär som aldrig varit offentliga och vilkas arkiv följaktligen inte skyddas av arkivlagen. Exempel på detta utgör vissa kärnkraftverk.

Arkivmaterial från den enskilda sektorn förvaras i betydande utsträckning hos Riksarkivet eller i kommunala arkiv. Det finns också ett stort antal enskilda arkivinstitutioner, ofta i form av föreningsdrivna folkrörelse- eller näringslivsarkiv. Till de större institutionerna hör Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (Arbark), Centrum för Näringslivshistoria (CFN) och TAM-Arkiv, vilket bevarar tjänstemanna- och akademikerorganisationers arkiv. Vissa företag, organisationer och sammanslutningar vårdar själva sina historiska arkiv i institutionsliknande former. Ett exempel är SCA, ett annat är Riddarhuset.

Den digitala utmaningen

Riksarkivet förfogar över drygt 180 miljoner skannade bilder av arkivhandlingar. Detta ansevärd antal utgör ändå inte mer än ett par procent av myndighetens totala bestånd av pappersbaserat arkivmaterial. För sektorn som helhet är digitaliseringsgraden ännu lägre. Främsta orsaken är naturligtvis de stora kostnaderna dels för själva digitaliseringen, dels för att bevara, tillgängliggöra och tillhandahålla de digitala bilderna. Strategiskt välvägda digitaliseringsåtgärder är

av största betydelse för sektorn, men inom överskådlig tid kommer annat tillhandahållande av arkivmaterialet att behålla sin betydelse. Det handlar då dels om tillhandahållande vid besök i arkivens läsesalar, dels om arkivpersonalens besvarande av inkomna frågor – ofta med bifogade digitala bilder av dokumenten.

En allt större del av arkivinformatonen har aldrig varit pappersbaserad utan tillkommit i en digital miljö. I motsats till det arkivmaterial som skapats på papper är den överhuvudtaget inte möjlig att använda utan teknikstöd. Detsamma gäller analoga audiovisuella medier, till exempel videoband. Eftersom huvuddelen av arkivbildningen numera sker digitalt, i form av exempelvis ärendehanterings- och ekonomihanteringssystem, digitala bilder eller forskningsdatabaser, är det en enorm utmaning för arkivsektorn – och för hela samhället – att långsiktigt bevara detta slags information med bibehållen autenticitet och tillgänglighet. Utmaningen är desto större som mängden sådan information växer oerhört snabbt.

Arkivsektorns arbete för att stimulera användningen av arkivinformatonen bedrivs längs två spår. Det digitala tillhandahållandet, som också omfattar publiceringen av öppna data för vidareutnyttjande, är ännu i sin begynnelse och kräver stora arbetsinsatser för att finna ändamålsenliga former. Samtidigt som arkivsektorn bejakar och inom sitt område stimulerar den digitala samhällsutvecklingen måste den beakta att huvuddelen av arkivinformatonen under lång tid framöver kommer att vara analog. Om användarnas intresse och efterfrågan uteslutande vänds mot det digitalt tillgängliga materialet blir det till förfång såväl för forskningen som för medborgarnas insyn i det offentliga. Det är därför en angelägen uppgift för arkivsektorn att erbjuda allmänhet och forskare goda ingångar till hela materialet, det analoga såväl som det digitala. Arbetet på detta område bedrivs bland annat inom ramen för NAD (Nationella arkivdatabasen), tillgänglig via Riksarkivets webbplats, och hemsidan opnadata.se.

Svenska myndigheter har alltsedan 1900-talets mitt skapat digitala register med enorma datamängder, som kan länkas tack vare vårt personnummersystem. Det är sannolikt att den medicinska, naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga forskningen inom överskådlig tid, med hjälp av artificiell intelligens, kommer att kunna använda länkade data från dessa register för att utläsa nya, tidigare okända mönster. Rätt använda kan de svenska myndigheternas arkiverade register bli en unik resurs för globalt arbete inom områden som klimatforskning, migration och folkhälsa.